

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXVIII
2022

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași),
Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely
(Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași),
Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al
Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române
(Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Antal Lukács (București), Ion
Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra),
Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în
exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

CUPRINS

Romanian-Serbian relations in the 20th century

Zoran Janjetović, <i>Romanian national minority in the Yugoslav Banat 1918-1948</i>	11
Adrian Vițalaru, <i>In the capital of the allied state. Romanian diplomats in Belgrade (1919-1941)</i>	25
Alexandru D. Aioanei, <i>Yugoslavia and Britain's clandestine actions in Romania during the Second World War</i>	39
Olivera Dragišić, <i>Italian precedent for the armistice negotiations with Romania in 1944</i> ..	51
Vladimir Lj. Cvetković, <i>Yugoslavia and the crisis of Petru Groza government (August 1945 – January 1946)</i>	65
Ionuț Nistor, <i>A marriage of convenience. The Romanian Workers' Party and the Yugoslav emigration in the early 1950s</i>	79
Petar Dragišić, <i>Serbian press and Romanian Revolution in 1989</i>	89

Iulia Dumitrache, <i>Despre potențialul halieutic pontic la Ovidius</i>	101
Ionuț Acrudoae, <i>Cohortes I-VIII Breucorum în secolul I p.Chr. Locuri și oameni</i>	119
Nelu Zugravu, <i>Vasile Pârvan e Marco Aurelio</i>	145
Claudiu-Costel Luca, <i>Ciclurile monarhiei imperiale în Liber de Caesaribus – o abordare istoriografică</i>	159

Alexandru Ștefan, <i>Tentația falsului diplomatic. Cazul lui Ștefan de Sânger, notarul conventului benedictin de la Cluj-Mănăstur</i>	169
Ștefan S. Gorovei, <i>Falsuri și falsificatori pentru istoria românească</i>	185
Radu Cărciumaru, <i>Greci la Târgoviște în veacul al XVII-lea. Interferențe istorico-arheologice</i>	197
Celestin Ignat, <i>Logofeția Țării Moldovei în cea de-a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678-1683)</i>	211
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Documente inedite ale familiei Goia (I). Ramura lui Sandu Goia</i>	225
Gheorghe Lazăr, <i>Ajutoarele românești în favoarea așezămintelor athonite Karacalu și Marea Lavră. Noi mărturii documentare (sec. al XVIII-lea)</i>	261
Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Două planuri rusești ale ansamblului Episcopiei Buzăului</i> ..	287
Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Planul satului Lăzăreni (Iași) și surprizele sale: reședința lui Rumeanțev și schitul de la Stânca Jijiei</i>	303
Georgiana Mădălina Mihai, <i>Ținutul Romanului în cadrul organizării administrative a Moldovei în secolul XVIII – prima jumătate a secolului XIX</i>	321

Cuprins

Laurențiu Rădvan, <i>Noi contribuții privitoare la originea și activitatea arhitectului Johann Freywald</i>	337
Alexandru-Florin Platon, „ <i>La Révolution de la Grèce n'est qu'accidentelle...</i> ”: o versiune inedită a relației prințului Gheorghe Cantacuzino despre acțiunea Eteriei în Principatele Române la 1821	355
Cristian Ploscaru, <i>O piesă de teatru și afacerea „idarelelor calpe”. Secvențe din istoria domniilor pămâtenne</i>	413
Maria Rados, <i>Întâia reformă a școlilor din Moldova?</i>	429
Simion Câlția, <i>Decorațiile, instrument de guvernare în timpul domniei lui Carol I</i>	457
Claudiu-Lucian Topor, <i>Romania's Royal Legation in Germany before 1914</i>	473
Mihai Tudosă, <i>Orthodoxy and Orthopraxy Among Romanians During the Great War</i> ..	497
Ovidiu Buruiană, <i>The German military occupation in Romania (1916-1918) and its representation</i>	515
Liviu Brătescu, <i>Centenarul nașterii lui I. C. Brătianu (1921). Memorie socială și legitimare politică</i>	543

<i>In memoriam: Ion Toderășcu</i>	559
<i>Recenzii și note bibliografice</i>	561
Sextus Aurelius Victor, <i>Liber de Caesaribus. Carte despre împărați, editio bilinguis</i> /ediție bilingvă, ediția a II-a revizuită și adăugită, traducere, considerații privind limba și stilul și notă asupra ediției de Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, ediții de izvoare folosite, notă asupra ediției, note și comentarii, apendice și indice de Nelu Zugravu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 734 p. (<i>Thesaurus Classicus</i> III) (Cozmin-Valerian Broșteanu); Lactanțiu, <i>Instituțiile divine. Epitoma</i> , traducere și note Petru Pistol, București, Editura Sophia, 2019, 286 p. (Nelu Zugravu); Giovanni Filoramo, <i>Crucea și puterea. Creștinii, de la martiri la persecutori</i> , traducere din italiană de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2022, 486 p. (Nelu Zugravu); <i>The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions</i> , edited by Sorin Nemeti, Dan Dana, Irina Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Luciana Nedelea and Timea Varga, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 443 p. (Casian Gămănuț); <i>The Roman Provinces. Mechanisms of Integration</i> , edited by Sorin Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Irina Nemeti, Dan Dana, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 368 p. (Casian Gămănuț); Yann Le Bohec, <i>Războiul în lumea romană 58 a.Chr.–235 p.Chr.</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 348 p. (Alex-Marian Cornea); <i>Scris, scriitură, text în Țările Române (secolele XV-XVIII)</i> , volum îngrijit de Monica Dejan cu un cuvânt înainte de Maria Magdalena Székely, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2020, 288 p. (Alexandru Gorea); Mihail K. Qaramah, <i>O istorie a Molitfelnicului românesc. Evoluția formularelor Sfintelor Taine (sec. XVI-XVII)</i> , Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2022, 307 p. (Celestin Ignat); <i>Doi călători elvețieni și lumea românească la începuturile modernității (1808-1811): Léonard Revilliod și Charles René Pictet de Rochemont. Mărturii inedite</i> , editat	

de Alexandru-Florin Platon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 398 p. (*Adrian-Ionuț Gilea*); Gheorghe-Florin Știrbăț, *Alexandru Enacovici. Din activitatea politică*, Iași, Editura PIM, 2019, 343 p. (*Andrei Bordeianu*); Radu Mârza, *Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900*, Iași, Editura Polirom, 2022, 504 p. (*Renata-Gabriela Buzău*); Sonya Orfalian, *Mărturii ale copiilor armeni 1915-1922*, Iași, Editura Polirom, 2022, 218 p. (*Bogdan Iuțiș*).

<i>Abrevieri</i>	597
------------------------	-----

Greci la Târgoviște în veacul al XVII-lea. Interferențe istorico-arheologice

Un grup etnic (termenul de etnie provine chiar din grecescul *ethnos*) poate fi definit general drept o colectivitate aflată vremelnic sau nu în interiorul unei societăți. În același timp, o asemenea grupare se distinge de clasele sociale cristalizate, chiar dacă unii reprezentanți ai etniei se pot integra unui palier specific al acestora. Judecând procesul din perspectiva Țării Românești, în lunga perioadă de tranziție de la medieval spre modern, observăm că simbioza cu elementele grecești s-a manifestat constant și a atins nivelul maxim prin instalarea, în debutul veacului al XVIII-lea, a domniilor fanariote.

La nivelul centrelor urbane, așa cum este cazul vechiului scaun domnesc de la Târgoviște, aspectele sunt sensibil diferite, pătrunderea fiind prezentă din perspectivă comercială și în mai mică măsură în plan politic și cultural. Cauza pare determinată de pierderea, din a doua parte a veacului al XVI-lea, cu scurte perioade de revenire¹, a statutului de reședință domnească principală, chiar dacă influența levantină devine tot mai însemnată, iar în centrele urbane din partea sudică a statului muntean încep să își facă loc greci, armeni sau evrei. De altfel, fenomenul de creștere a ponderii străinilor în raporturile comerciale s-a dezvoltat ca urmare a fragilității urbanizării în Țara Românească. Faptul că densitatea urbană rămâne aici redusă, iar în multe zone orașele apar la cumpăna secolelor XV-XVI, a permis ca doar structurile mai vechi să beneficieze de privilegii generoase, în timp ce așezările mai noi nu s-au bucurat de un regim special la nivelul obligațiilor financiare sau a drepturilor de stăpânire a moșiei urbane².

Realitatea faptului că alogenii dețineau un rol important în comerț și meșteșuguri nu îi exclude pe autohtoni, care își mențin supremația în structurile

* Conf. dr., Facultatea de Științe Umaniste, Universitatea „Valahia” din Târgoviște, România; radu.carciumaru@gmail.com.

¹ Avem în vedere mai ales domniile lui Mihai Viteazul și Matei Basarab.

² Laurențiu Rădvan, *Moșiile orașelor din Țara Românească în secolele XIV-XVI*, în *CI* (serie nouă), XXI-XXIII (2002-2004), p. 163.

urbane mai apropiate de Transilvania, precum Târgoviște sau Câmpulung, în paralel cu vechea influență germană, dată de supremația Brașovului³.

Nu trebuie omis un alt aspect, anume semnificația denumirii de „*negustori greci*”, mai ales că în această categorisire intrau toți negustorii creștini din Imperiul Otoman, de regulă de confesiune ortodoxă. Din acest motiv, în spatele acestui termen generic îi întâlnim deopotrivă pe armeni, evrei, persoane de origine macedo-română, sârbă, turcă, italiană sau chiar transilvăneană⁴. În consecință, încercarea de a stabili cu precizie originea lor etnică, pe baza fondului documentar existent, rămâne un demers perfectibil. Totuși, după cum strălucit sublinia medievistul Jaques Le Goff, oricare ar fi fost originile negustorilor medievali, un fapt rămâne cert: puterea lor economică se leagă de dezvoltarea orașelor, acesta fiind centrul afacerilor lor⁵. Pornind discuția de la un asemenea enunț, putem afirma că Târgoviștea, din postura de oraș și reședință domnească, nu a reprezentat o excepție.

Secolul al XVII-lea, cel asupra căruia ne vom concentra analiza, aduce o acutizare a „*problemei grecești*”, pe fondul creșterii influenței politice în raport cu vechea boierime. Primul mare complot boieresc izbucnea în domnia lui Radu Mihnea, fiind consemnat ca atare de cronica țării: „*Iar un boiaren mare, anume Bărcan vel stolnic ot Merişani, iar de moșie să trăgea de Bucşani, el ca un om rău călcă jurământul și cu dânsul încă și alți 8. Că făcură sfat de taină ca să omoare pre Radu vodă și să rădice domn pre Mihai cămărașul, pentru căci îi împresurase cu mulțime de greci de la Țarigrad și de Rumele*”⁶. Ținând seama că scaunul de domnie al domnului îndepărtat, Radu Șerban, a fost la Târgoviște, și că Radu Mihnea se înconjurase cu o mulțime de greci⁷, putem presupune că momentul marca un punct de cotitură al tensiunilor dintre localnici și alogeni, inclusiv la nivelul orașului de pe Ialomița. De altfel, mărturia unui călugăr grec, aflat în momentul conflictului la o mănăstire din București, pusă în circulație în urmă cu două decenii de către istoricul Andronikos Falangas, ridică întrebarea dacă o parte

³ Alexandru Ciocâltan, *Comunitățile germane la sud de Carpați în evul mediu (secolele XIII-XVIII)*, Brăila, Editura Istros, 2015, p. 32-33.

⁴ Mária Pakucs-Willcocks, *Negoși și negustori în comerțul oriental al Transilvaniei în secolul al XVI-lea. Câteva observații privind negustorii greci în volumul Negustorimea în Țările Române între societățile mercatorum și individualitatea mercantilă în secolele XVI-XVIII*, editor Cristian Luca, Galați, Galați University Press, 2009, p. 14, și, mai recent, Lidia Cotovanu, *The Naturalization of Greeks in the Principalities of Wallachia and Moldavia: Disputed Meanings Contested Interpretations*, în volumul *Migrations and Population Politics during War(time) and Peace(time). Central and Eastern Europe from the Dawn of Modernity to the Twentieth Century*, edited by Andrei Cușco, Flavius Solomon, Konrad Clewing, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, p. 70.

⁵ Jaques Le Goff, *Negustorii și bancherii în evul mediu*, București, Editura Meridiane, 1994, p. 47.

⁶ *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simionescu, București, Editura Academiei, 1960, p. 89-90.

⁷ Andronikos Falangas, *On Greek-Romanian Antagonism During the First Half of the Seventeenth Century*, în „*Modern Greek Studies Yearbook*”, Minneapolis, University of Minnesota, volume 28/29 (2012/2013), p. 92, ilustrează că avem de-a face cu două grupuri aflate în preajma domnului, unul format din boieri greci și altul din elita negustorească.

a haiducilor și călărașilor care răpeau și ucideau boieri sau negustori greci nu acționau și în zona Târgoviștei: „...Țara Românească era fără stăpân. Și în fiecare zi erau răpiri și ucideri, mai cu seamă printe greci; căci muntenii născociau vina că aceștia l-au adus pe Radul Vodă. Și umblau călărașii și haiducii în munți și codrii și îi ucideau pe greci, nu numai pe boierii lui Radul, dar și pe neguțători”⁸.

Chiar și în contextul tulburărilor interne, schimburile comerciale vor fi controlate ferm de negustorii alogeni, fie ei greci, armeni, evrei, ce par să se concentreze în cele două reședințe domnești, de la Târgoviște și București. Un document redactat în cancelaria orașenească a Târgoviștei, la 10 iunie 1613, de către Spinciul județul, ne arată cum a cumpărat grecul Iane Ganata un loc de casă cu trei pivnițe de piatră: „Și au cumpărat Iane aciaste pivnițe și prăvălii cu locu cătu se va alege înprejur, deînaintea a mulțu oameni buni și preoți și cu știrea a toți megiașii căți sânt înpregiurul acelui loc”⁹. Faptul că tranzacția se realiza în fața a numeroși târgovișteni indică o acceptare a acestei noi categorii negustorești la nivelul urbei. Informații despre un grup aparte de negustori, zarafii¹⁰, și despre existența lor în cetatea Târgoviștei aflăm dintr-un document din 1614 în care județul și cei 12 pângari întăreau unui anume Iane, fiul altui grec, „Gherghe Ergopol din Târgoviște”, dreptul de stăpânirea a patru prăvălii împreună cu locul zarafilor¹¹.

Cel mai însemnat exemplu rămâne cel al negustorului Ghinea Mustache, ce apare într-un document din vremea lui Alexandru Coconul ca fiind stabilit la Târgoviște încă din domnia lui Radu Șerban, probabil din primul deceniu al veacului al XVII-lea („...jupan Ghinea Mustachi negustorul... încă mai înainte vreme, din zilele răposatului Șerban voevod”)¹². Îl mai găsim menționat în Târgoviște, în calitate de martor, și într-un act emis de Radu Mihnea în 14 noiembrie 1611, din cetatea Târgoviștei („Și a mărturisit înaintea domniei mele cu oameni buni... Ghini Mustachi...”)¹³. Dintr-un document din 17 iulie 1624 aflăm că afacerile sale erau extinse și în București, negustorul târgoviștean vânzând boierului Stanciu două locuri de prăvălii, cumpărate apoi de către egumenul Atanase („Iar jupanulu Stanciul le-au fost cumpăratu aceste două locure de

⁸ Rămâne sub semnul incertitudinii de ce o scriere precum cea a lui Matei al Mirelor, egumenul Mănăstirii Dealu, trece sub tăcere evenimentele din scurta domnie a lui Radu Mihnea (Andronikos Falangas (Iannina), *Conflictele dintre Gabriel Báthory, Radu Șerban și Radu Mihnea pentru Țara Românească în lumina unui izvor grecesc necunoscut*, în *SMIM*, XX (2002), p. 58-59.

⁹ *DIR*, B, XVII/2 (1611-1615), București, Editura Academiei, 1951, p. 206-207.

¹⁰ Detalii la Gheorghe Lazăr, *Zarafi și negustori din Țara Românească (secolul al XVII-lea – sfârșitul secolului al XVIII-lea)*, în vol. *In honorem Mircea Ciubotaru*, editori Lucian-Valeriu Lefter și Mihai-Bogdan Atanasiu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 235 și urmât.

¹¹ *DIR*, B, XVII/2, p. 267.

¹² *Ibidem*, XVII/4 (1621-1625), București, Editura Academiei, 1954, p. 324; Evoluția negustorului surprinsă și la Claudiu Neagoe, *The Greek Merchants and Usurers in Wallachia During the Second and Third Decades of the 17th Century*, „Istros”, XVIII (2012), Brăila, p. 442-444; căsătoria fiicei sale cu boierul Radu din Bilciurești avea să îi consolideze statutul de autohton.

¹³ *DIR*, B, XVII/2, p. 21.

prăvălei dela jupanulu Ghiunea neguțătoriu dela Târgoviști...)¹⁴. Dacă în 1625, în documentele emise la 16 iulie și 28 octombrie, Ghinea Mustache apărea sub titulatura simplă de negustor, menținându-și afacerile la Târgoviște, din 1626 este întâlnit în documente ca negustor în București. Anul 1626 ne îndeamnă să asociem decizia cu mutarea reședinței domnești de către Alexandru Coconul în ultimul oraș, surprinsă documentar: *"...când a fost acum, în zilele domniei mele, dacă am venit domnia mea din Târgoviște aici în cetatea de scaun a domniei mele în București, unde au stat și alți domni..."*¹⁵.

În aceeași perioadă apar în Târgoviște, în calitate de martori, și alți negustori, fapt ce consolidează ideea prezenței grecești în orașul de pe Ialomița. Este cazul lui Ianiș Papichi, care apare în două acte din 1628 ca negustor din Târgoviște¹⁶ sau al lui *Fota de Târgoviști*, ce se judecă la 18 iulie 1628 pentru niște locuri de casă cu prăvălii în București¹⁷. Nu excludem nici stabilirea la Târgoviște a neguțătorului Iane, mai ales că acesta cumpără lângă oraș, la 23 aprilie 1630, o vie în Dealul Sătenilor de la Călin postelnic, iar printre martori întâlnim și alți greci, precum Ghinea, Dușca, Mihali și Cara-Iane¹⁸. La un an de la tranzacție, la 1 mai 1631, Lazăr județul și cei 12 pârgari ai Târgoviștei confirmau ocina lui Iane din Săteni¹⁹.

Prezența unei categorii negustorești grecești în orașul reședință domnească pare să fie susținută și de relatările de călătorie. În 1613, ardeleanul Toma Borsos, aflat în solia trimisă de principele Gabriel Bathory la Constantinopol, se oprea la Târgoviște, unde remarca un oraș deschis, cu foarte multe case, în care locuiau negustori bogați. Bogdan Petru Bakiș, după doar câteva decenii, amintește că în Târgoviște se află mulți greci, toți negustori bogați și puternici, care mergeau cu ceară la Veneția sau se duceau în Germania, Polonia și toată Turcia²⁰. Pe de altă parte, negustorul italian Bartolomeo Locadello (în *„Descriere pe scurt a Țării Românești”*), care pare chiar să se fi întâlnit cu Bakiș în Țara Românească, în 1640, nu îi pune pe negustorii greci ce mergeau cu ceară la Veneția în legătură cu orașul Târgoviște²¹.

¹⁴ DIR, B, XVII/4, p. 447-448.

¹⁵ DRH, B, XXI (1626-1627), întocmit de Damaschin Mioc, București, Editura Academiei, 1965, p. 295.

¹⁶ Ibidem, XXII (1628-1629), întocmit de Damaschin Mioc, București, Editura Academiei, 1969, p. 109, 112.

¹⁷ Ibidem, p. 286.

¹⁸ Ibidem, p. 160.

¹⁹ Ibidem, p. 376 (*„Scriș-am eu, Lazăr județul cu 12 pârgari, dă oraș dă Târgoviște, această a noastră carte acestui neguțătoriu pre nume Iani iatrol, ca să-i fie lui în sat în Săteni ocină cu vie, cu livăzi, cu pomiet, cu case, cu pimniță la vie, cu tot câtu se va alege... pântru că au cumpărat jupânul Iane de la Călin Tabără”*).

²⁰ Călători străini despre Țările Române, vol. V, îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 216.

²¹ Ibidem, p. 35. Analiza comparativă a celor două scrieri la Cristian Luca, *Țările Române și Veneția în secolul al XVII-lea*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 240 și 257, autor care opinează că Bakiș ar fi făcut referire la două mari transporturi de ceară înlesnite de către Matei Basarab spre biserica Sf. Gheorghe a comunității grecești din Veneția, mulți dintre negustori provenind din

A doua jumătate a veacului al XVII-lea indică mai degrabă un regres al intereselor grecești în oraș, explicabil dacă ne gândim că forța economică și politică se deplasează definitiv spre București. Fenomenul a putut fi observat și în deceniul 1640-1650, atunci când Târgoviștea încă își păstra funcția de reședință domnească și totuși în documente sunt amintiți doar 10 negustori²². În 1651, îl aflăm pe Iani paharnic fiul lui Procov din Târgoviște, care vinde jumătate de pivniță și două prăvălii cumpărate de moșul său Fota de la popa Mihalea²³. Menționarea părintelui său accentuează ideea stabilirii sale, de cel puțin o generație, în cetatea de scaun a Târgoviștei.

În planul vieții culturale, pătrunderea elementelor grecești la Târgoviște rămâne un fenomen greu de reconstituit. Despre prezența învățaților greci, știrile sunt dispartate și nu par să constituie o direcție de manifestare. E drept că o comparație cu Bucureștiul oferă un avantaj Târgoviștei, prin apariția aici a primei școli cu predare în limba greacă.

De altfel, fenomenul pătrunderii limbii și culturii grecești s-a petrecut mai ușor în Răsăritul ortodox decât în Apusul catolic, deoarece, odată cu expansiunea otomană, Biserica a rămas păstrătoare a moștenirii culturale a Bizanțului. Bucurându-se de prestigiul limbii ortodoxismului bizantin, greaca pătrunde în viața socială a popoarelor răsăritului, devenind, spre sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, limba comerțului, a învățământului și a înaltei societăți în întreaga Peninsulă Balcanică. Așa cum în Occident nu putea fi conceput un învățământ într-o altă limbă decât cea latină, tot așa în Orient era de neconceput un învățământ în afara limbii grecești. Domnii, dar și marea boierime din Țările Române, angajau profesori greci pentru copiii lor, iar unii dintre aceștia își însoțeau elevii în străinătate pentru continuarea studiilor, de regulă în Italia, ale cărei universități se bucurau în epocă de un prestigiu deosebit²⁴.

Primul exemplu vine din primele decenii ale veacului al XVII-lea, de la curtea din București a lui Leon Tomșa. Relația lui Paul Strassburg, consilier secret al regelui Suediei Gustav II Adolf, îl menționează pe fratele Benedict, de neam cretan, ce cunoștea la fel de bine turca, italiana, latina și germana²⁵ și care se afla mai mereu în preajma domnului, contribuind, pe lângă rolul de interpret, și la educația familiei acestuia.

Târgoviște. Apare, astfel, ipoteza ca Bartolomeo Locadello să fi menționat doar unul dintre transporturi, unde contribuția negustorilor târgovișteni nu a fost însemnată.

²² Luminița Oproiu, Mihai Oproiu, *Repertoriul negustorilor din orașul Târgoviște în secolul al XVII-lea*, „Valachica”, 10-11 (1978-1979), Târgoviște, p. 223.

²³ George Potra, *Tezaurul documentar al Județului Dâmbovița (1418-1800)*, Muzeul Județean Dâmbovița, 1972, p. 267.

²⁴ Analiza istoriografică la: Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, p. 30; Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei, 1971, p. 7; Șerban N. Nicolau, *Pătrunderea limbii grecești în Principatele Române*, „Studii de Istorie a Filosofiei Românești”, volumul XIII, București, Editura Academiei Române, 2017, p. 243.

²⁵ *Călători străini*, vol. V, p. 65.

Câteva decenii mai târziu, avem cazul învățatului grec Paisie Ligaridis, care pornea, la 16 octombrie 1646, de la Constantinopol spre Moldova, la invitația domnului Vasile Lupu. Nu a ajuns la destinație, deoarece a fost oprit la Târgoviște ca preceptor în casa postelnicului Constantin Cantacuzino, pentru cei doi fii, Drăghici și Șerban. Răsplata dascălului era de 15 reali, fiindu-i asigurate toate cele de trebuință traiului, inclusiv îmbrăcăminte²⁶. Descrierea lăsată de Bogdan Petru Bakiș nu pare să îl integreze pe dascăl într-o comunitate grecească aflată la Târgoviște. Acesta ne relatează că: „În această localitate a Târgoviștei, am găsit pe domnul Pantelimon Ligaridis, un grec care ținea școala greacă și latină și predica în zilele de sărbătoare în limba greacă; el a studiat la Roma, la colegiul grecesc, și se arăta foarte legat de biserica catolică”²⁷.

Cu toate acestea, alături de Ligaridis, la *Schola Graecae et Latina* de la Târgoviște apare, cel mai probabil după trecerea lui Bakiș, un alt dascăl grec, Ignatie Petriș, după cum precizează Daniil Panonianul în prefața lucrării tipărite la 1652, *Îndreptarea Legii*. În partea introductivă a textului, Panoianul vorbește despre cei doi dascăli greci originari din insula Chios, ambii profesori la școala grecească din Târgoviște care: „vestiți și foarte iscusiți întru toată dumnezeiasca scriptură... cu toată mintea, înțelepția, arătarea, supunerea lor” ar fi asistat la întocmirea „Îndreptării legii”²⁸. Ignatie Petriș participă în anul 1650, în calitate de martor, la vânzarea unei grădini în Târgoviște, peste râu, aflată între niște pământuri ale grecilor și stăpânirea lui Miho Șoimarul, indiciu că trebuie să fi zăbovit în scaunul domnesc vreme de cel puțin doi ani²⁹.

Despre implicarea directă a unui grec în viața Târgoviștei, în calitate de reprezentant al puterii domnești, ne vom opri asupra singurului exemplu, bine surprins documentar, de la sfârșitul veacului al XVII-lea. Este vorba de Pascale, cel care a deținut vreme de aproape două decenii (1682-1700) dregătorii importante. Originea personajului se află încă sub spectrul incertitudinii, argumentele înclinând totuși asupra legăturilor sale grecești³⁰.

Un argument vine dintr-un fragment din cronica lui Radu Popescu, în care este redat momentul înlocuirii din domnie a lui Radu Leon cu Antonie Vodă din Popești. Aici apar relatate caznele la care erau supuși grecii mai mici, fiind prezentată situația lui Pascale grămatic, care: „...mă mir cum trăia... că l-am văzut cu ochii când îl scotea den cămară și-l ducea cu palme, care palme, dă dese și dă

²⁶ Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 246; Ștefan Bărsănescu, *Istoria pedagogiei românești*, București, Societatea Română de filosofie, 1941, p. 195.

²⁷ Petru Bogdan Bakiș, *Vizitația în Țara Românească*, în *Călători străini*, vol. V, p. 206.

²⁸ *Îndreptarea Legii* (1652), coordonator Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei, 1962, p. 10.

²⁹ *DRH*, B, XXXV (1650), întocmit de V. Barbu, C. Ghițulescu, A. Iancu, Gh. Lazăr, O. Rădulescu, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 167.

³⁰ Mihai Oproiu, *Târgoviște. Orașul și împrejurimile sale între 1600-1848*, vol. I, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 1999, p. 87 (nu se discută originile personajului, dar se acceptă ideea că nu este vorba de un localnic) și mai recent Nadia Manea, *Vornicia Târgoviștei la sfârșitul secolului al XVII-lea*, HU, nr. 1-2 (2000), p. 84, unde sunt aduse argumentele de ordin documentar.

multe, nu mai avea număr”³¹. Avansul în ierarhia socială a fost sinuos, Pascale apărând într-un document din 11 august 1682 cu titulatura de vornic de Târgoviște³², pentru ca în două documente din 1689 să îl găsim cu dregătoria de clucer³³, iar apoi, în 1690, cu cea de ispravnic de Târgoviște³⁴. Din 1691 apare în documente ca vornic³⁵, iar din 1697 ca mare vornic³⁶. În consecință, devine plauzibilă intrarea sa în dizgrație, dintr-un motiv ce rămâne necunoscut, în vremea lui Șerban Cantacuzino și reintrarea în drepturi, urmată de o rapidă ascensiune, în domnia lui Constantin Brâncoveanu.

Se observă că funcțiile sale de dregător domnesc au fost concentrate în jurul strănerii impozitelor și administrării moșiilor domnești de la Târgoviște, obligații de care s-a achitat cu sârguință. Credința manifestată față de domnie a fost cea care l-a ajutat să adune o avere impresionantă, demonstrabilă prin faptul că în intervalul 1689-1700 nu a fost obligat să vândă nimic, ci doar a cumpărat sau a făcut schimb.

Moartea lui Pascale s-a produs în anul 1700 și, conform scrisorilor trimise din Veneția de fiul său Andronache, a fost înmormântat la Mitropolia Târgoviștei³⁷, mormântul nefiind, din păcate, identificat până în prezent. Avere sa a dispărut la fel de fulgerător cum a fost creată, fiind o parte vândută de fiul său înainte de a pleca spre Veneția, în special viile și livezile de pe Dealul Târgoviștei, o altă parte fiind distrusă în incendiul din 1712 care a ars Târgul de Jos și un segment al uliței domnești³⁸. Cu banii obținuți, aproximativ 3000 de taleri, Andronache pleca să studieze la Colegiul grecesc din Veneția, dar, după doar un an, așa precum reiese din corespondența purtată cu Constantin Brâncoveanu, alegea să se călugărească la Muntele Athos, nu înainte de a ceda ultima rămășiță a averii târgoviștene către mănăstirea Hurezi³⁹.

La sfârșitul secolului XX, o cercetare arheologică a reaprinș problema comunității grecești din vechea reședință de scaun, fără a se încerca o corelare a descoperirii cu datele istorice prezentate. Săpăturile au fost determinate de lucrările

³¹ *Istoriile domnilor Țării Rumânești de Radu Popescu*, în *Cronicari munteni*, volumul I, ediție îngrijită de M. Gregorian, București, Editura pentru Literatură, 1961, p. 405. Ascensiunea sa de la un simplu grămătic la un boier cu dregătorie este comună. Chiar cu un secol în urmă avem exemplul lui Dragomir, un simplu grămătic din satul Balaci, județul Teleorman, ce redactează în 1559 un document din cetatea București, în vremea lui Mircea Ciobanul, și ajunge, doar un deceniu mai târziu, în 1569, sub Alexandru II Mircea, logofăt (*DRH*, B, V (1551-1565), îngrijit de Damaschin Mioc, București, Editura Academiei, 1983, p. 161; *ibidem*, B, VI (1566-1570), îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, București, Editura Academiei, 1985, p. 204).

³² George Potra, *Tezaurul documentar al Județului Dâmbovița (1418-1800)*, Muzeul Județean Dâmbovița, 1972, p. 428.

³³ *Ibidem*, p. 451, 454.

³⁴ *Ibidem*, p. 456.

³⁵ *Ibidem*, p. 460.

³⁶ *Ibidem*, p. 517.

³⁷ *Ibidem*, p. 582.

³⁸ *Ibidem*, p. 601.

³⁹ *Idem*, *Un târgoviștean student la Veneția*, în „Acta Valachica”, III (1972) Târgoviște, p. 204.

de reabilitare a rețelei de apă într-o zonă centrală a orașului Târgoviște. Descoperirea în spațiul din imediata vecinătate, sudică și vestică, a Primăriei municipiului, a mai multor morminte medievale a impus oprirea săpăturilor propriu-zise în perimetrul ce delimita zona trotuarului din spatele instituției⁴⁰.

Echipa Complexului Național Muzeal Curtea Domnească, formată din arh. Petre V. Diaconescu și arh. Gheorghe Olteanu, a pornit în studierea suprafeței de la ideea că aici exista o biserică surprinsă *in situ*, încă din anii 50. La amplasarea inițială a canalizării, o construcție a fost semnalată de către preotul Ioan Vătășescu de la Biserica Lemnu, aflată în proximitate, și de fostul director al muzeului de istorie, Radu Gîgloglovan, la intersecția străzilor Revoluției cu Poet Gr. Alexandrescu fiind observată existența unui așa-numit cavou din cărămidă⁴¹. Din păcate, informațiile din acea vreme au avut un caracter preliminar și nu au fost cuprinse într-un studiu științific.

Documentele de arhivă, grupate în fondul Primăriei orașului Târgoviște, vorbesc despre momentul ridicării noului sediu al acestei instituții în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea, însă în referințele privind exproprierea nu se găsesc informații privind vechea biserică a grecilor de aici⁴². Singurul punct de sprijin este dat de ideea că terenurile se aflau pe locul denumit cândva „mahalaua grecilor”⁴³. Delimitarea și vechimea toponimului – rămâne necunoscută și o periodizare, chiar una relativă – par greu de realizat. Faptul că o parte a terenurilor din zonă s-au aflat în posesia unui grec, Polizache Panaiotul, putea crea întreaga confuzie. Acest personaj apare menționat încă din 1813, când îl aflăm în funcția de vătaf în anturajul lui Ioan Caragea, domn care îl promovează în dregătoria de stolnic⁴⁴. Cea mai înaltă funcție pe care a deținut-o la nivelul orașului a fost cea de președinte al Sfatului Orășenesc, pentru doar un an, între 1843-1844, probabil ca urmare a vârstei înaintate. Originea sa și faptul că achiziționa numeroase pământuri în Târgoviște⁴⁵ a atribuit probabil zonei unde se aflau concentrate o parte a proprietăților sale denumirea de „mahalaua grecilor”, fiind după părerea noastră vorba de un toponim mult mai recent.

La nivelul țărilor române, observăm că termenul turcesc de „mahala” și cel slavon de „uliță” acoperă realități urbanistice distincte. Puțini cercetători s-au

⁴⁰ Târgoviște/Județ: Dâmbovița/Punct: Biserica Grecilor/ Anul: 2000 în: <http://cronica.cimec.ro/detaliiu.asp?k=1137> (accesat: 19.08.2022)

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Arhivele Statului, Județul Dâmbovița, fond Primăria Târgoviște*, dos. nr. 40/1896, f. 17; *Arhivele Statului, Județul Dâmbovița, fond Primăria Târgoviște*, dos. nr. 36/1889, f. 3.

⁴³ Radu Gîgloglovan, *Poarta Câmpulungului în cadrul cetății Târgoviște*, Valachica, (1978-1979), Târgoviște, p. 217 (autorul acceptă existența unei biserici a grecilor, chiar dacă nu găsește un suport documentar, considerând că mahalua grecilor a apărut după dispariția sau părăsirea ei).

⁴⁴ Mihai Oproiu, Corina Andrei, *Târgoviște. Evoluția administrativă a municipiului între secolul al XV-lea și 1947*, Târgoviște, Editura Zven, 2019, p. 119.

⁴⁵ O legătură directă poate fi stabilită, primăria achiziționând un nou sediu, pentru suma de 32.000 de mii de lei, în cea mai impunătoare construcție cu etaj din Târgoviște care aparținuse lui Polizache Panaiotul (*Direcția Județeană a Arhivelor Statului Dâmbovița, Fond Primăria Târgoviște*, dosar 131/1870, f. 27).

aplecă spre deslușirea acestei complexe problematice, analizele îndreptându-se cu precădere spre Moldova⁴⁶. La granița cu Transilvania constatăm mai întâi prezența denumirii de uliță, iar cazul Târgoviștei este definitoriu. Avem aici Ulița Mare⁴⁷, ce străbătea orașul din apropierea Porții Buzăului până dincolo de Porțile Curții Domnești, Ulița Târgului⁴⁸, ce corespunde actualei străzi Ion Heliade Rădulescu, mergând din apropierea Curții Domnești spre Mitropolie, ulița Bărăției⁴⁹ și ulița veche a Târgoviștei creată de casele boierești ridicate în epoca de dezvoltare din vremea lui Matei Basarab, pe malul Ialomiței, paralel cu axul central reprezentat de Ulița Mare, a cărei amintire se mai păstra în debutul veacului al XIX-lea⁵⁰.

Mahalalele târgoviștene sunt atestate destul de târziu. Prima mențiune o întâlnim la Paul de Alep și pare să constituie o realitate a secolului al XVII-lea, deoarece alături de termenul de mahala se amintește și cel de uliță atunci când se vorbește de bucuria copiilor prilejuită de sărbătoarea pascală: „*Copii din fiecare mahala și din fiecare uliță...*”⁵¹. Informația este completată de un hrisov emis de Matei Basarab, la 3 septembrie 1653, în care domnul trimitea la mahala pentru a se face dreptate⁵².

Cu toate că unii cercetători au încercat să coboare datarea mahalalelor târgoviștene, rămâne greu de susținut existența, din perspectivă documentară și arheologică, a unei mahalale în jurul fiecărei biserici mai importante din oraș⁵³. Acestea apar mai degrabă legate de numele unor fețe bisericești care slujeau în așezăminte greu de identificat. Avem, astfel, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea și începutul celui următor, mahalaua popii Albu⁵⁴, mahalaua popii Dragomir⁵⁵, mahalaua popii lui Simion⁵⁶, pentru ca spre sfârșitul veacului al XVII-lea să aflăm

⁴⁶ Aici pătrunderea termenului de mahala în secolul al XVII-lea a fost mult mai bine reflectată documentar (Marius Chelcu, *Ulițe și mahalale: sensuri urbanistice (secolele XVII și XVIII)*, în *AIIX*, XLIX (2012), p. 74 și urmât).

⁴⁷ George Potra, *op. cit.*, p. 482.

⁴⁸ Observăm persistența sa până spre sfârșitul veacului al XVIII-lea (Mihai Oproiu, *Târgoviște. Orașul și împrejurimile sale între 1600-1848*, p. 213).

⁴⁹ Amintită și ea la începutul secolului al XIX-lea (vezi Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, volumul I-II, București, 1901, p. 247).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 214.

⁵¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 128.

⁵² *DRH*, B, XXXVIII (1653), întocmit de Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 193.

⁵³ Petru-Virgil Diaconescu, *Târgoviște. Structuri urbane în evul mediu. Contribuția arheologiei*, „Valachica”, 18 (2005), Târgoviște, p. 117. Considerăm că organizarea la care se face referire în studiu corespunde mai degrabă perioadei moderne, după adoptarea Regulamentului Organic, atunci când au luat ființă în Târgoviște nouă mahalale ce purtau denumirea bisericilor mai importante (vezi și Mihai Oproiu, *op. cit.*, p. 212).

⁵⁴ Amintită într-un act de vânzare din 4 februarie 1696 (George Potra, *op. cit.*, p. 494).

⁵⁵ Un document din 18 ianuarie 1710 în care Stana săpunăreasa dăruiește o casa cu privniță și curte, din mahalaua popii Dragomir, episcopiei Buzăului (*ibidem*, p. 569).

⁵⁶ Doamna Stanca, fiica lui Constantin Brâncoveanu, cumpără la 28 iulie 1706 un loc de casă în mahalaua popii Simion (*ibidem*, p. 562).

mahalaua Sfintei Vineri, din apropierea Curții Domnești – acolo unde vornicul Târgoviștei, Pascale, își va crea un adevărat domeniu⁵⁷ – și mahalaua ce aparținea țigăniei Mitropoliei, databilă în a doua jumătate a veacului al XVII, concentrată în jurul bisericuței Sf. Atanasie și Chiril⁵⁸.

În consecință, devine greu de acceptat ideea că o mahala situată în cea mai importantă zonă negustorească a orașului, în interiorul sau la limita a ceea ce a fost Târgul de Jos, să nu își găsească un suport documentar, la fel cum este de subliniat faptul că în Târgoviște nu întâlnim o mahala aparținând unei comunități etnice, iar mahalalele aparținând unor bresle, precum mahalaua tabacilor, sunt menționate târziu, în veacul al XVIII-lea⁵⁹.

Din motivele enunțate mai sus, datele arheologice rămân singurele ce pot ajuta la elucidarea problemei, fără a putea stabili dacă vorbim de o biserică a comunității sau de un așezământ religios prezent în arealul locuit de negustorii greci.

După cum am subliniat, biserica amintită a fost surprinsă cu dificultate, monumentul fiind distrus în proporție de 50% de actuala stradă Poet Gr. Alexandrescu, care înainte de 1896 era deviată spre S-V, dar și de lucrările de modernizare pentru aducerea utilităților (gaze, apă, canalizare etc.)⁶⁰.

Noutatea, cel puțin pentru arhitectura ecleziastică târgovișteană, părea descoperirea faptului că respectivul lăcaș de cult prezintă subsol, acesta fiind singurul cercetat, parterul dispărând în totalitate ca urmare a amenajărilor moderne și contemporane. Beciul nu a fost tencuit, fragmentele de pictură (albastru, verde, galben) și de geam descoperite în dărâmăturile ce umpleau construcția constituind elemente ale suprastructurii, alături de cuie, scoabe, balamale, o cheie și fragmente ceramice de sec. XVIII - XIX. De asemenea, se constata că subsolul nu a fost construit pentru "*gropniță*", în interior nefiind sesizate urme de morminte, destinația lui fiind, prin urmare, cu totul alta⁶¹.

La intersecția străzilor Revoluției cu Poet Gr. Alexandrescu, echipa de arheologi considera că a identificat turnul - clopotniță al bisericii, situat la 4 m S de lăcaș. Era ridicat tot din zidărie pe o fundație de numai 0,2 m cu cărămidă de 24 x 14 x 4,5 cm, grosimea zidurilor de 1 m și probabil cu perimetrul pătrat. Cum s-a întâmplat în cazul bisericii, nivelul de construcție a fost distrus de amenajările moderne și contemporane⁶². Descoperirea a sporit importanța locașului de cult,

⁵⁷ La 6 octombrie 1693, vornicul Pascale cumpăra în Mahalaua Sfintei Vineri o pivniță de piatră (*ibidem*, p. 477)

⁵⁸ Informație furnizată prima dată în raportul arheologului Virgil Drăghiceanu către Prefectul județului Dâmbovița privind starea monumentelor din Târgoviște și județul Dâmbovița. (*Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dâmbovița, Fond Colecția de Documente „Arhitect Cornel Ionescu”*, Dosar Nr. 137/1940, fila 3) cu anumite detalii și la Ghenadie Enăceanu, *Mitropolitul Ungro-Vlahiei Theodosie (1668-1672, 1679-1708)*, în BOR, V (1881), p. 34.

⁵⁹ Mihai Oproiu, *op. cit.*, p. 211.

⁶⁰ <http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1137> (accesat: 19.08.2022)

⁶¹ *Ibidem*

⁶² *Ibidem*

delimitând, alături de Mitropolie, Biserica Târgului și Biserica Stelea, ceea ce a fost „Târgul de Jos”, important loc de desfacere a mărfurilor din vechea reședință domnească.

Încadrarea cronologică a construcției a dispus de o argumentație fragilă, materialul, cărămida, fiind utilizat de arheologi ca argument al ridicării sale în epoca lui Matei Basarab. Nu s-a apelat măcar la o analiză a ctitoriilor de la nivelul Țării Românești, care ne arată că în orașele reședință domnească cei mai numeroși ctitori au fost boierii, urmați de domni, în timp ce simplii orașeni au mai degrabă ctitorii întâmplătoare, ei nefiind reprezentați ai unor comunități bine definite⁶³. Dacă ne rezumăm doar la Târgoviștea secolelor XVI-XVII, observăm că întâlnim Biserica Sf. Vineri de lângă Curtea Domnească, ctitorită de marele vornic Manea Perșanul, ce își aduce contribuția și la înălțarea Bisericii Sf. Nicolae Andronești⁶⁴, de Biserica Roșie, ctitorită de Coadă vornicul⁶⁵, de Biserica Sf. Dumitru, înălțată de marele sluger Dumitru Buzincă⁶⁶, de Biserica Crețulescu, ridicată de vornicul Dragomir Crețulescu în anii 1638-1640⁶⁷, de Biserica Târgului, ctitorită de logofătul Udriște Năsturel, de Biserica Sf. Nicolae Simuleasa, ridicată de Mirco, căpitanul lefegiilor sârbi ai lui Constantin Șerban sau de Biserica Sf. Ionică, construită la finele veacului al XVII-lea de către boierii Greceanu⁶⁸. De cealaltă parte, avem Biserica Sf. Gheorghe atribuită lui Neagoe Basarab, împreună cu ansamblul mitropolitan⁶⁹, Biserica Sfinții Împărați, ctitorită de Matei Basarab⁷⁰ și, în final, Biserica Stelea, ridicată de neguțătorul Stelea, conform pisaniei așezată de Vasile Lupu⁷¹. În mare majoritate vorbim deci de ctitorii boierești și domnești.

Revenind la cercetarea arheologică, mormintele, în număr de 21, sunt extrem de importante, inventarul lor sprijinind datarea lăcașului de cult, de o

⁶³ Laurențiu Rădvan, *Mănăstiri și orașe în Țările Române: evoluții în secolele XIV-XVII*, HU, XXII (2014), p. 102.

⁶⁴ Minodora Cărciumaru, *Inelul jupaninei Vlădaie. O descoperire arheologică și implicațiile ei istorice*, în *AȘUL*, s.n., *Istorie*, LXVII (2021), p. 65.

⁶⁵ Înălțată se pare în anii 1542-1545, când boierul Coadă a ocupat dregătoria de mare vornic în Sfatul lui Radu Paisie (Nicolae Stoicescu, Cristian Moisesu, *Târgoviștea și monumentele sale*, București, Editura Litera, 1976, p. 195).

⁶⁶ „Acest dumnezeiesc hram s-a făcut și s-a înălțat cu îndemnarea și cheltuiala mea, celui greșit între creștini Dimitrie Buzinca Slugerul-cel-Mare...în zilele lui Matei Basarab Voevod, în anul de la Facerea Lumii 7147, iar de la Mântuirea Lumii 1639...” (Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XV/2, București, 1908, p. 90).

⁶⁷ Argumentul principal rămâne dăruirea de către Matei Basarab vornicului Dragomir Crețulescu, în 1636, a terenului pe care avea să se înalțe construcția (completarea argumentației la Pavel Chihaia, *Monumente gotice în Târgoviște*, „Valachica”, I (1969), p. 31 și următoarele).

⁶⁸ Informația apare pe o Evanghelie din 1697, pe filele căreia se precizează că a fost cumpărată de comisul Scarlat Greceanu, cu frații acestuia, pentru a sluji la biserica de lângă casele sale (N. Iorga, *op. cit.*, p. 361).

⁶⁹ Gavriil Protul, *Viața și traiul Sfântului Nifon, patriarhul Constantinopolului*, București, 1937, p. 28.

⁷⁰ „Îndemnătu-sa creștinul... Mateiu Basarab Voevod și gospodina ego Ilina de au zidit această sfântă biserică...de-n temelie...leat 7159 (1650)” (Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 116).

⁷¹ *Ibidem*, p. 113.

importanță aparține în istoria Târgoviștei. Cu toate acestea, inventarul este sărac, nu a fost expus și nu a fost publicat până în prezent, fiind compus, după datele oferite de echipa arheologică, dintr-un inel sigilar, din argint masiv, ce prezintă pe chaton o inscripție cu litere grecești și două însemne heraldice, o făclie sau o cheie și o floare; un inel fragmentar, din argint masiv, ce prezintă pe chaton incizată o pipă, un inel cu chaton rombic, pe care găsim incizată „Crucea de Malta” și o monedă fragmentară din argint, de tipul „Patrona Hungarie”, având inscripțiile ilizibile⁷².

Primele două inele se întâlnesc frecvent în mormintele de la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII, cel purtând „Crucea de Malta” fiind cu un secol mai târziu, în timp ce moneda „Patrona Hungarie” dispăre la debutul secolului XVII, când mai este folosită doar de habsburgi pentru Transilvania⁷³.

După câțiva ani de la sondajul arheologic descris, în 2007, aceeași echipă desfășura a doua campanie, impusă de un proiect al Primăriei Târgoviște pentru ridicarea unei săli, în zona de vest a actualului sediu. Întreaga înlănțuire istorico-arheologică se năruia acum printr-un simplu paragraf: „În prima campanie, mărginită spre sud și est, a fost depistată o construcție cu beci, orientată aproximativ est-vest. După orientare și cimitir am presupus inițial, că este vorba de o biserică, ipoteză infirmată de cercetările ulterioare”⁷⁴.

Construcția premodernă avea să primească un alt nume nefericit, „hanul grecilor”, fără a exista o mărturie documentară că această clădire ar fi aparținut comunității respective sau că ar fi avut cu adevărat o asemenea folosință. În egală măsură, ceea ce arheologii considerau a fi turnul-clopotniță al unei biserici de secol XVII era în realitate casieria primăriei târgoviștene, la a cărei ridicare se utilizaseră și elemente constructive databile la finele veacului al XVIII-lea.

Biserica beneficiază în continuare de susținere, la nivel ipotetic, din partea echipei de arheologi, ea fiind acum plasată sub actualul sediu al primăriei, iar existența sa legată de perioada de funcționare a cimitirului. În istoriografie, un asemenea locaș de cult la Târgoviște a fost și ea acceptată, pornind de la o logică istorică și mai puțin de la datele existente⁷⁵.

Așa-numitul „han al grecilor”, care suprapune o parte a mormintelor, este databil în domnia brâncovenească, cel mai târziu sub Ștefan Cantacuzino, motiv pentru care dispariția cimitirului și a bisericii este așezată în conexiune cu efemera stăpânire a lui Mihnea al III-lea și momentul incendierii Târgoviștei de trupele turco-tătare, în anul 1660. Apropierea cimitirului de o ctitorie importantă a comunității negustorești, Biserica Târgului, ridică, din unghiul nostru de vedere, întrebarea dacă acesta nu putea deservi în realitate chiar acest locaș de cult, mai ales că harta Specht, realizată de austrieci la finele secolului al XVIII-lea, și, mai

⁷² <http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1137> (accesat: 19.08.2022)

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Petru Virgil Diaconescu, Gheorghe Olteanu, *Săpăturile arheologice de la Primăria Municipiului Târgoviște*, campania 2007, „Valachica”, nr. 20 (2007), Târgoviște, p. 205.

⁷⁵ Printre ultimele mențiuni la Gheorghe Lazăr, *Le marchands en Valachie (XVII-XVIII siècles)*, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 108.

nou, planul de la 1831, scos la lumină din arhivele rusești de către Laurențiu Rădvan și Mihai Anatolii Ciobanu⁷⁶, nu amintesc de existența acestui locaș de cult, fiind vizibilă doar o clădire civilă ce putea îndeplini, eventual, funcția de han.

Astfel, dacă adunăm toate datele, ar rezulta că singura biserică a unui grup etnic ridicată în orașul de pe malul Ialomiței ar fi rezistat doar câteva decenii, fiind complet uitată, atât ea cât și hanul din perioada brâncovenească, după aproximativ un secol și jumătate, la momentul înălțării impunătorului sediu al primăriei. Dincolo de inadvertențele de ordin arheologic, întreaga discuție oferă două perspective. Prezența grecilor credem că nu se mai cere precizată, la fel cum schimburile comerciale trebuie văzute drept motorul consolidării lor în vechea reședință a Țării Românești. Nu putem stabili însă dacă grecii au avut forța necesară ridicării aici a unei construcții⁷⁷ atât de bine evidențiate documentar și arheologic în reședința de la București, așa cum este Biserica Grecilor semnalată ca atare la 1638, fosta ctitorie din secolul trecut a lui Ghiorma Banul⁷⁸. Lipsa de continuitate la nivelul negustorimii, menționată neregulat în oraș, pune sub semnul îndoielii și existența construcției, chiar dacă personaje precum Ghinea Mustachi sau Fota de Târgoviște ar fi dispus de veniturile necesare edificării ei.

Greeks in Târgoviște in the 17th century. Historical-archaeological interferences

Abstract

The end of the 16th century and the first decades of the following century confirm the crystallization of a merchant community in the old princely residence of Târgoviște captured through the transactions carried out by characters such as Iane Zaraful, Ghinea Mustache or Fota de Târgoviște. The penetration of the Greek language and culture in the Romanian principalities is defined by the appearance of the Greek and Latin School, crowned by the presence of teachers such as Paisie Ligaridis or Ignatie Petritis, mentioned even into the work Îndreptarea Legii, printed in Târgoviște, in 1652, by Daniil Panonianul. On the direct involvement of a Greek in the life of Târgoviște, as a representative of the central power, we have the example of the Pascale, who in the last two decades of the 17th

⁷⁶ Important este că planul surprinde și bisericile aflate într-o stare avansată de degradare precum Sf. Apostoli, Biserica Roșie, Biserica Vârzaru, la fel cum indică și Biserica Sf. Spiridon (Lemnu), aflată în imediata vecinătate a construcției incriminate. Laurențiu Rădvan, *Un plan necunoscut al orașului Târgoviște din 1831*, în AȘUI, s.n., *Istorie*, LXVII, (2021), p. 276-277.

⁷⁷ Grecii urmau puterea domnească, fapt ilustrat și în cazul Târgoviștei părăsită de comunitate pe parcursul veacului al XVIII-lea, după domnia lui Constantin Brâncoveanu, aici continuând să își ducă existența doar câteva familii precum Hiotu, Dimitrii sau Papazoglu, care nu jucau un rol important în viața urbei.

⁷⁸ Gh. Mănucu Adameșteanu, A. Măgureanu, A. Boroneanț, E. Gavrilă, R. Popescu, M. Toderaș, *Cercetările arheologice din centrul istoric al Bucureștilor. Cimitirul „Bisericii lui Ghiorma Banul-Biserica Grecilor”*, în *Cercetări Arheologice în București*, vol. VIII, București, 2009, p. 265-293.

century will create a real domain here, under the protection of prince Constantin Brâncoveanu. At the beginning of the 21st century, archaeological research brought back the question of the presence of this ethnic group in the old town, without attempting to correlate the discovery with historical-documentary data. In the area of the Târgoviște town hall, a construction that seemed to belong to the 16th-17th centuries was discovered in 2005. It was called the Church of the Greeks, based on a mention here of a place once called the mahalle of the Greeks. Without trying to deny the importance of foreign merchants in the economic and political life of Târgoviste, in the present study we underline the inconsistencies that appeared in the archaeological surveys, which raise serious problems regarding the chronological framing and functionality of this building.

Keywords: Greeks; merchants; Târgoviște; archaeological research; church; inn.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDMB</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București
CTh	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
Cv.L	= Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istoric Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclaus.de/)
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
EpigrAnat	= Epigraphica Anatolica, Münster
ER Asturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
HU	= Historia Urbana, Sibiu
HUI	= Historia Universitatis Iassensis, Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , București-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
IGLN	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IILPecs	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznań
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
JL	= Junimea literară
JRS	= The Journal of Roman studies, London
LR	= Limba română
MA	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

MGH	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
MI	= Magazin istoric, București
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN	= Muzeul Național, București
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial al României
Navarro	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
NBA	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OI	= Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
PLRE	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA	= Revista arhivelor
RBAR	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC	= Revista catolică
RdI	= Revista de istorie
REByz	= Revue des Études Byzantines
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études Sud-Est européennes
RHP	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
RHSEE	= Revue historique de Sud-Est européen
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
RIM	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR	= Revista istorică română, București
RIS	= Revista de istorie socială, Iași
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIU	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RJMH	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM	= Revista muzeelor
RMD	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
RMM	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
RMM-MIA	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR	= Revista Medicală Română
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRHA	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
RRHA-BA	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
RSIAB	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde